

УДК 94(495)"04/14":378.016

Марина Домановська

ВІЗАНТИНІСТИКА В НАВЧАЛЬНИХ КУРСАХ ІСТОРИКО-ФІЛОЛОГІЧНОГО ФАКУЛЬТЕТУ ХАРКІВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ (ДРУГА ПОЛОВИНА XIX – ПОЧАТОК XX ст.)

В статті розглядається викладання візантиністики у загальних та спеціальних навчальних курсах історико-філологічного факультету Харківського університету (друга половина XIX – початок XX ст.). На основі вивчення діловодної документації Харківського університету, навчальних програм та лекційних курсів визначається обсяг та зміст візантологічної проблематики у навчальному процесі.

Ключові слова: візантиністика, викладання, історико-філологічний факультет, Харківський університет.

Становлення візантиністики як науки в Російській імперії відбувалося у другій половині XIX – на початку XX ст. Осередками її інституціоналізації традиційно були вищі навчальні заклади, провідна роль серед них належала Петербурзькому університету, де протягом останньої третини XIX ст. склалася наукова школа В. Г. Васильєвського [1]. В університетах українських земель Російської імперії: Харківському, Київському, Новоросійському, а також Ніжинському Історико-філологічному інституті князя Безбородька та Київській Духовній Академії від середини XIX ст. мав місце сталий інтерес до візантійської проблематики, провадилися різнопланові як історичні, так і філологічні студії [2].

В межах формування візантиністики як окремого напрямку історико-філологічних досліджень надзвичайно важливим було її становлення як університетської дисципліни. Цей процес є незавершеним і сьогодні, тобто навіть у сучасних українських та російських університетах візантиністика як комплексна дисципліна, що передбачає історичну, філологічну, археологічну, мистецтвознавчу та інші складові, не викладається. Подібним чином складалася ситуація і в університетах Російської імперії, коли питання візантійської історії, релігії, літератури, мистецтва розглядалися в контексті загальних курсів, а курс візантійської історії або спеціальні більш вузькі курси з візантинознавчої проблематики були рідкістю.

Питання про місце візантиністики в навчальних курсах історико-філологічного факультету Харківського університету в історіографії спеціально не ставилося. Окремі факти побіжно згадуються в працях С. Лимана та С. Сорочана [3], О. Павлової та М. Кеди [4]. Уявлення про організацію навчального процесу дає колективний нарис історії історико-філологічного факультету, створений до 100-річчя Харківського університету та ювілейне видання "Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна за 200 років" [5].

Отже, метою нашого дослідження є виявлення місця візантиністичних сюжетів в навчальних курсах історико-філологічного факультету Харківського університету. Серед основних завдань є встановлення обсягу та змісту візантійської проблематики в окремих загальних та спеціальних курсах і виявити коло викладачів, професорів, які були причетні до викладання різних аспектів візантиністики.

Інформацію про учбове навантаження викладачів та найменування навчальних курсів містять офіційні діловодні документи Харківського Імператорського університету, а саме традиційні річні звіти та огляди викладання предметів, що регулярно видавалися до 1918 р. Основним джерелом, яке дозволяє визначити зміст та обсяг навчального матеріалу з проблем історії Візантії, є курси лекцій університетських викладачів із історії середньовіччя, російської історії, слов'янознавства, історії мистецтва та історії церкви. Важливим джерелом є монографії та статті істориків Харківського університету середини XIX – початку XX ст., на матеріалі яких час від часу викладалися спеціальні курси, що передбачали звернення до візантійської проблематики.

Хронологічні рамки роботи обмежуються періодом від середини XIX ст. (1847 р. – призначення О. Зерніна ад'юнктом філософського факультету) до початку XX ст., коли через смерть М. Дринова (1906), Є. Редіна (1908), А. Лебедева (1910), відсторонення від викладання В. Савви (1917) та А. Вязигіна (1919), від'їзд із Харкова Є. Черноусова (1917) і Ф. Шміта (1920) викладання загальних та спеціальних курсів, що містили візантійську проблематику, припинилося, і майже одночасно із втратою спеціалістів у 1920 р. розпочалася реорганізація університету.

Знайомство студентів вищих навчальних закладів Російської імперії із проблемами візантійської історії відбувалося передусім через навчальні курси, що викладалися на гуманітарних факультетах. З січня 1850 р. розпочинається самостійне існування історико-філологічного факультету (раніше –

підрозділ філософського) Харківського університету і формування відповідних кафедр. За статутом російських університетів 1835 р. було засновано кафедри російської та загальної (всесвітньої) історії [6].

Зародження візантиністичних студій в Харківському університеті пов'язане з діяльністю О. Зерніна (1847 – 1863). Учень відомих на той час професорів М. Устрялова та Ф. Лоренца, О. Зернін вже в студентські роки почав дослідження історії православної церкви, результатом якого стала магістерська дисертація "Про ставлення Константинопольського патріарха до російської ієрархії". У 1847 р. молодого вченого було призначено до Харківського університету на посаду ад'юнкта. У 1851 – 1863 рр. О. Зернін перебував на посаді професора кафедри російської історії і паралельно викладав курс всесвітньої історії [7]. Тексти його лекцій із загальних курсів не збереглися, а спогади сучасників лише містять інформацію про сумлінне ставлення лектора до підготовки, особисте знайомство із джерелами та не надто надмірне красномовство професора [9]. В курсі російської історії від заснування держави до царя Івана IV Васильовича, окрім 5 лекційних годин на тиждень, О. Зернін ввів одну додаткову годину "на дослідження деяких спеціальних питань науки, частково у вигляді додатку до прослуханого курсу, частково для того, щоб привчити своїх слухачів студентів 4 курсу до самостійної розробки історичних матеріалів" [10]. У 1857 р. вчений почав читати спеціальний курс "Життя та літературні твори імператора Константина Багрянородного" [11]. Як слушно зауважують С. Лиман та С. Сорочан, О. Зернін був першим університетським викладачем в українських землях Російської імперії, що вдався до читання спеціальних візантиністичних курсів [12]. О. Зернін був і одним з перших російських вчених-візантиністів, мав надзвичайно високий рівень підготовки, не уникав конкретних вузьких питань візантійської історії.

Після того, як О. Зернін покинув Харківський університет у 1863 р. через хворобу, лекційні курси із всесвітньої історії читали М. Петров у 1862 – 1886 рр. та В. Надлер у 1864 – 1891 рр. Достатньо детальний аналіз поглядів М. Петрова на події візантійської історії міститься в публікації чернігівської дослідниці М. Кеди [13]. Історія середніх віків викладалася для студентів першого курсу історико-філологічного та першого і другого курсів юридичного факультету в обсязі 4 годин на тиждень протягом навчального року [14]. У виданому за редакції В. Надлера (перше видання) та А. Вязигіна (друге видання) лекційному курсі з всесвітньої історії питанням історії Візантії та слов'ян раннього середньовіччя М. Петров присвятив майже третину першої частини другого тому, що свідчить про те, що викладення матеріалу займало, ймовірно, 5 – 6 лекцій [15]. Друга частина другого тому охоплювала період від хрестових походів до кінця XV століття, в ній візантійській проблематиці частково присвячено перший (четвертий хрестовий похід) і третій розділ (Візантія від правління династії Комнінів до Османського завоювання, Візантійська імперія і Балканські слов'яни) [16]. Фактично близько третини від загального обсягу цього навчального курсу відводилося на візантійську та південнослов'янську історію.

Окрім загального курсу з медієвістики та російської історії, спеціальні курси з історії Візантії читав В. Надлер. У 1877 – 1878 навчальному році він викладав для студентів третього та четвертого курсів "спеціальний курс історії середніх віків (історію Візантійської імперії)" [17], через два роки теж для старшокурсників він читав більш детальний і спеціальний виклад історії Візантії в добу хрестових походів [18]. Обидва курси мали досить серйозне учбове навантаження – 4 години на тиждень, при тому, що, наприклад, на загальний курс історії середніх віків відводилося від двох до чотирьох годин на тиждень [19]. С. Лиман наводить більш детальний перелік курсів В. Надлера з медієвістики, що так чи інакше торкалися візантійської проблематики [21]. Отже, В. Надлер, що не був професійним візантиністом, під час викладання історії середньовіччя досить часто звертався до подій історії Візантії. Про причини такого сталого інтересу вченого згадується в нашій статті [22].

Всесвітньовідомий славист М. Дринов розпочав викладання в Харківському університеті восени 1873 р. Пробну лекцію він присвятив аналізу відомостей Константина Багрянородного про оселення слов'ян на Балканському півострові [23]. Перший лекційний курс М. Дринова складався з лекцій з історії південних слов'ян в добу середньовіччя, що повною мірою відповідало темі магістерської дисертації лектора-початківця [24]. Дослідження слов'яно-візантійської проблематики вчений продовжив у докторській дисертації "Південні слов'яни та Візантія у X столітті" після успішного захисту якої став читати загальний курс зі слов'янознавства [25]. Більш пізні навчальні курси М. Дринова були присвячені слов'янській літературі та філології. Його лекції відрізнялися ґрунтовністю, передбачали суворий аналіз фактів, критичний підхід до джерел та праць попередників, були стислими та зрозумілими для сприйняття [26].

Візантинознавча тематика була представлена і на кафедрі церковної історії, професором якої понад 40 років був А. Лебедев (1833 – 1910). Незадовго до приїзду А. Лебедева в Харківському університеті відповідно до статуту 1863 р. з'явилася кафедра церковної історії при історико-філологічному факультеті [27]. За пропозицією декана історико-філологічного факультету М. Лавровського, А. Лебедева було призначено екстраординарним професором за цією кафедрою у 1869 р. [28]. Власний погляд на значення історії церкви в університетській освіті він виклав у вступній лекції в жовтні 1869 р. [29]. З його точки зору, випускники духовних академій, що отримали відповідні

вчені ступені, мали додатково проходити випробування і отримувати ступені магістра або доктора із всесвітньої або російської історії в університеті [30].

Згідно "Обозрениям преподавания предметов...", викладацька діяльність А. Лебедева передусім полягала в читанні лекцій з церковної історії. У 1869 – 1870 навчальному році він читав студентам 3 та 4 курсів загальний курс історії церкви, де центральне місце посідала історія церкви візантійської. Наступного року – курс лекцій "Історія східної та західної церкви з IX століття до середини XIX ст.", роком пізніше додалися курси "Історія християнської церкви до IX століття", "Історія розділу церкви та спроб до її об'єднання до XV століття" [31]. У 1874 – 1875 навчальному році основною темою в лекціях А. Лебедева став церковний розкол. З 1878 – 1879 навчального року він розпочав читання курсу "Історії руської церкви", з 1880/1881 р. – "Історії візантійської та слов'янської церков" [32]. Зазвичай на лекції відводилося 4 години на тиждень протягом двох семестрів. Практичні заняття передбачали читання давньогрецьких та візантійських джерел у російському перекладі, аналіз доступної на той час літератури (праці І. Малишевського, М. Скаблановича, Ф. Курганова, Є. Голубінського, Ф. Успенського) та розгляд письмових робіт студентів. Наприклад, у 1886 – 1887 навчальному році А. Лебедев проводив практичні заняття за темою "Объяснительное чтение первого обличительного слова Григория Богослова на императора Юлиана и беседа Василия Великого о том, как пользовались языческими сочинениями". Викладання курсів із історії церкви А. Лебедев продовжив до своєї смерті в січні 1910 р., збереглися літографовані тексти його лекцій та кілька візантиністичних досліджень. Його наступниками стали І. Бродович та І. Філевський, які викладали до 1920 р. загальні курси історії церкви та історії руської церкви [33].

На кафедрі російської історії також вивчалися візантійські джерела. Згідно звіту за 1901 – 1902 навчальний рік, приват-доцент В. Савва, предметом наукових студій якого було дослідження впливу візантійських традицій на становлення ідеї царської влади в Московській державі [34], проводив практичні заняття з російської історії, які полягали в перекладі та критичному розборі свідчень візантійських письменників. Серед останніх – твір Константина Багрянородного "Церемонії візантійського двору", опис боротьби великого князя Святослава Київського з візантійським імператором Іоанном Цимісієм Лева Диякона та відомості Бертинських анналів про Русь [35]. В осінньому та весняному семестрах 1903 – 1904 навчального року практичні заняття із російської історії полягали в "читанні та розборі пам'яток давньоруської писемності, деяких грамот руських князів і візантійських імператорів та Константинопольської патріархії". У звіті за 1910 р. згадується, що В. Савва проводив практичні заняття з російської історії, що передбачали читання та тлумачення "відомостей візантійських та арабських письменників про Давню Русь" [36].

З 1894 р. приват-доцент А. Вязигін розпочав викладання історії середніх віків. Окрім лекційного викладу матеріалу, візантиністичній проблематиці були присвячені практичні заняття, що доповнювали лекції та полягали в ознайомленні студентів з найважливішими джерелами. У звіті за 1900 – 1901 академічний рік згадується вивчення "новел візантійських імператорів, що зображують соціальний лад за іконоборців, Македонської династії та Комнінів" [37].

Історія Візантії була предметом низки спеціальних наукових досліджень Є. Черноусова (1869 – ?). Посаду приват-доцента за кафедрою всесвітньої історії він посів у 1912 р. після успішного закінчення Ніжинського історико-філологічного інституту, протягом шести років вперше в Харківському університеті читав курс історії Візантії. В університетському звіті за 1912 р. згадується про проведення Є. Черноусовим практичних занять у весняному семестрі за джерелами хрестових походів та лекцій з історії Візантії в добу хрестових походів [38]. У 1915 – 1916 р., окрім згаданих курсів, для студентів третього та четвертого курсів Є. Черноусов проводив практичні заняття, що полягали в "читанні та тлумаченні вибраних уривків творів візантійських хроністів" та вивченні пам'яток візантійського законодавства [39].

Викладацька діяльність відомого спеціаліста із давньоруського та візантійського мистецтва Є. Редіна в Харківському університеті розпочалася в 1893 р. До Харкова він прибув вже знаним дослідником, що мав фундаментальну підготовку і особисті наукові здобутки. Серед навчальних курсів, що читав Є. Редін за кафедрою теорії та історії мистецтв, в університетських звітах згадуються історія християнського мистецтва (1893 – 1901) [40]. У 1903 – 1907 роках вчений викладав курс історії візантійського мистецтва, що передбачав дві години лекцій та дві години практичних занять на тиждень [41]. У 1912 – 1915 рр. історію візантійського мистецтва, курс візантійської та російської іконографії з практичними заняттями викладав відомий візантиніст та мистецтвознавець Ф. Шміт [42].

Загалом місце візантиністичної проблематики в навчальних курсах історико-філологічного факультету Харківського університету можна визначити як таке, що не мало постійного статусу, не регулювалося обов'язковими програмами та правилами, і цілком залежало від наявності кваліфікованих викладачів. Така ситуація обумовлена була тим, що візантиністика тільки-но почала набувати самостійного статусу в академічному середовищі, перш за все у столичному університеті. Тому не випадково, у провінційному навчальному закладі, яким був Харківський університет, вона не могла за порівняно короткий час посісти помітне місце в навчальному процесі. Щодо програм загальних курсів,

то такі збереглися лише в літографованому варіанті (курс російської історії В. Надлера та курс історії церкви А. Лебедева) та у друкованому виданні лекцій М. Петрова. Згадки про навчальні програми та вимоги до спеціальних курсів в університетській документації відсутні. Ймовірно, що вибір тематики необов'язкових спеціальних курсів обирався викладачами. Співставлення процесу розвитку візантиністики у вищих навчальних закладах має стати предметом подальших наукових студій, також має перспективу створення узагальнюючої праці з історії візантиністики в Харківському університеті.

Джерела та література

1. Див. наприклад: Медведев И. П. Петербургское византиноведение. Страницы истории / И. П. Медведев. – СПб., 2006. – С. 5 – 6.
2. Див. наприклад: Домановська М. Є. Василь Карлович Надлер (1840 – 1894) як візантиніст / М. Є. Домановська // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. – № 939. – Сер. : Історія України. Українознавство : історичні та філософські науки. – 2011. – Вип. 14. – С. 39 – 40; Файда О. В. Візантиністика в Київській духовній академії в 1819 – 1919 рр. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук / О. В. Файда. – Львів, 2006; Чеканов В. Ю. Візантиністика в Київському університеті св. Володимира (друга половина XIX – початок XX ст.); Готалов-Готлиб А. Г. Ф. И. Успенский как профессор и научный руководитель / А. Г. Готалов-Готлиб // Византийский временник. – 1947. – Т. 1; Самойлов О. Ф. Наукова та педагогічна діяльність професора Ф. І. Успенського в Імператорському Новоросійському університеті / О. Ф. Самойлов, Ф. О. Самойлов // Записки історичного факультету Одеського національного університету ім. І. І. Мечнікова. – Вип. 16. – Одеса, 2005; Чесноков В. И. К вопросу о подготовке профессоров истории в университетах России XIX – начала XX вв. / В. И. Чесноков, И. В. Чесноков // Історія і теорія історичної науки та освіти: Харківський історіографічний збірник. – Х., 1995. – Вип. 1.
3. Лиман С. И. Византийская империя в трудах историков Харьковского университета (1804 – 1917) / С. И. Лиман, С. Б. Сорочан // Дриновський збірник. – Харків ; Софія, 2008; Лиман С. И. Византийская империя в трудах историков Харьковского университета (1804 – 1885 гг.) / С. И. Лиман, С. Б. Сорочан // Східний світ. – 2006. – № 1; Лиман С. И. Харьковский период научно-педагогической деятельности Александра Петровича Зернина (1821 – 1866) / С. И. Лиман, С. Б. Сорочан // Вісник Харківського національного університету. – № 762. – Сер. : Історія. – 2007. – Вип. 39; Лиман С. И. Історія середніх віків в навчальних курсах професора Харківського та Новоросійського (Одеського) університету В. К. Надлера (1840 – 1894) [Електронний ресурс] / С. И. Лиман. – Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/Uks/2011_20/28_Lyman.pdf; Лиман С. И. Історія середньовічної церкви в навчальних курсах й наукових працях професора Харківського університету Амфіана Степановича Лебедева / С. И. Лиман // Вісник Харківської державної академії культури. – 2011. – Вип. 32.
4. Павлова О. Г. До питання вивчення історії мистецтв у Харкові (кінець XIX – початок XX ст.) / О. Г. Павлова // Проблеми історії та методології історичної науки. Харківський історіографічний збірник. – Вип. 3. – Х., 1998; Кеда М. К. История Византии в творчестве М. Петрова / М. К. Кеда // Проблемы истории и археологии Украины : материалы международной научной конференции (Харьков, 16 – 18 мая 2001 г.). – Х., 2001. – С. 97 – 99.
5. Историко-филологический факультет Харьковского университета за первые сто лет его существования (1805 – 1905) / Под ред. М. Г. Халанского и Д. И. Багалея. – Х., 2007; Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна за 200 років / В. С. Бакіров та ін. – Х., 2004.
6. Там само. – С. 120; Перковская Г. А. Развитие исторического образования в университетах России во второй половине XVIII – начале XX в.: дисс. ... канд. ист. наук / Г. А. Перковская. – Ставрополь, 2005. – С. 43.
7. Историко-филологический факультет Харьковского университета... – С. 326 – 327.
8. Отчет о состоянии императорского Харьковского университета за 1847 – 1848 академический год. – Х., 1848. – С. 29.
9. Лиман С. И. Харьковский период научно-педагогической деятельности Александра Петровича Зернина... – С. 241; див. наприклад: Обзорение преподавания предметов в Императорском Харьковском университете на 1847/1848 учебный год. – Х., 1847. – С. 11; Обзорение преподавания предметов в Императорском Харьковском университете на 1848/1849 учебный год. – Х., 1848. – С. 11.
10. Обзорение преподавания предметов в Императорском Харьковском университете на 1852/1853 учебный год. – Х., 1852. – С. 10.
11. Историко-филологический факультет Харьковского университета... – С. 328; Зернин А. Жизнь и литературные труды императора Константина Багрянородного / А. Зернин. – Х., 1858. – Вип. 1. – С. 5.

12. Лиман С. И. Харьковский период научно-педагогической деятельности Александра Петровича Зернина... – С. 241.
13. Кеда М. К. История Византии в творчестве М. Петрова... – С. 97 – 99; Кеда М. К. Михайло Назарович Петров (1826 – 1887) та його внесок в історичну науку : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук / М. К. Кеда. – К., 2006. – С. 10.
14. Обзорение преподавания предметов в Императорском Харьковском университете на 1861/1862 учебный год. – Х., 1861. – С. 11; Обзорение преподавания предметов в Императорском Харьковском университете на 1877/1878 учебный год. – Х., 1877. – С. 3.
15. Петров М. Н. Лекции по всемирной истории. История средних веков / Под ред. В. К. Надлера. – Х., 1888. – Т. 2. – Ч. 1; Петров М. Н. Лекции по всемирной истории. История средних веков. Время происхождения новых государств Европы и Азии / Под ред. А. С. Вязигина. – СПб., 1906. – Т. 2. – Ч. 1.
16. Петров М. Н. Лекции по всемирной истории. История средних веков / Под ред. В. К. Надлера / М. Н. Петров. – Х., 1888. – Т. 2. – Ч. 2; Петров М. Н. Лекции по всемирной истории. История средних веков. Время от крестовых походов до исхода XV столетия / Под ред. А. С. Вязигина. – СПб., 1906. – Т. 2. – Ч. 2.
17. Обзорение преподавания предметов в Императорском Харьковском университете на 1878/1879 учебный год. – Х., 1878. – С. 3.
18. Обзорение преподавания предметов в Императорском Харьковском университете на 1880/1881 учебный год. – Х., 1880. – С. 5.
19. Обзорение преподавания предметов в Императорском Харьковском университете на 1881/1882 учебный год. – Х., 1881. – С. 3; Обзорение преподавания ... на 1882/1883 учебный год. – Х., 1882. – С. 5.
20. Бузескул В. П. / В. П. Бузескул, В. К. Надлер // Журнал Министерства народного просвещения. – 1894. – № 5 – 6. – С. 44;
21. Лиман С. І. Історія середніх віків в навчальних курсах професора Харківського та Новоросійського (Одеського) університету В. К. Надлера / С. І. Лиман. – С. 425 – 426.
22. Домановська М. Є. Василь Карлович Надлер (1840 – 1894) як візантиніст... – С. 41, 45.
23. Горина Л. В. Марин Дринов – историк и общественный деятель / Л. В. Горина. – М., 1986. – С. 33.
24. Горина Л. В. Марин Дринов... – С. 114; Дринов М. С. Заселение Балканского полуострова славянами / М. С. Дринов. – М., 1873. – 174 с.
25. Дринов М. С. Южные славяне и Византия в X веке / М. С. Дринов. – М. 1876. – 152 с.; Обзорение преподавания предметов в Императорском Харьковском университете на 1874/1875 учебный год. – Х., 1874. – С. 4.
26. Халанский М. Г. Дринов М. С. / М. Г. Халанский // Сборник Харьковского историко-филологического общества. – 1908. – Т. 15. – С. 56.
27. Лебедев А. С. Кафедра богословия в Харьковском университете (1819 – 1896) / А. С. Лебедев. – Х., 1896. – С. 2.
28. Кунденко Л. В. Професор Харківського університету А. С. Лебедев: сторінки біографії та наукової творчості / Л. В. Кунденко, С. І. Посохов // Віра і розум. – 2000. – № 1. – С. 217.
29. Лебедев А. С. История церкви как предмет университетского преподавания / А. С. Лебедев // Вестник Европы. – 1875. – Октябрь. – С. 782 – 799.
30. Лебедев А. С. История церкви как предмет университетского преподавания... – С. 798 – 799.
31. Историко-филологический факультет Харьковского университета... – С. 298 – 299; Обзорение преподавания предметов в Харьковском императорском университете за 1877 – 1878 академический год. – Х., 1878. – С. 5.
32. Обзорение преподавания предметов в Харьковском императорском университете за 1874 – 1875 академический год. – Х., 1874. – С. 4; Обзорение преподавания ... за 1878 – 1879 академический год. – Х., 1878. – С. 3; Обзорение преподавания ... за 1880 – 1881 академический год. – Х., 1880. – С. 5.
33. Обзорение преподавания ... за 1885 – 1886 академический год. – Х., 1886. – С. 8; Обзорение преподавания ... за 1886 – 1887 академический год. – Х., 1887. – С. 13; Лебедев А. С. Церковная история. – Х., 1902. – Ч. 2 – 3; Обзорение преподавания ... за 1909 – 1910 академический год. – Х., 1909. – С. 14; Обзорение преподавания ... за 1911 – 1912 академический год. – Х., 1911. – С. 17; Обзорение преподавания ... за 1912 – 1913 академический год. – Х., 1912. – С. 15; Обзорение преподавания ... за 1913 – 1914 академический год. – Х., 1913. – С. 22; Обзорение преподавания ... за 1915 – 1916 академический год. – Х., 1915. – С. 21; Обзорение преподавания ... за 1916 – 1917 академический год. – Х., 1916. – С. 13.
34. Савва В. И. Московские цари и византийские василевсы / В. И. Савва. – Х., 1901. – 400 с.; Савва В. И. По вопросу о влиянии Византии на образование идеи царской власти московских государей / В. И. Савва // Записки Харьковского университета. – 1903. – Кн. 1. – С. 53 – 73;

- Домановська М. Савва Володимир Іванович / М. Домановська // Сходознавство і візантологія в Україні в іменах : біобібліогр. словник / Упоряд. Е. Г. Циганкова та ін. – К., 2011. – С. 198.
35. Отчет о состоянии и деятельности Харьковского университета за 1901 г. – Б. м., б. г. – С. 13.
 36. Отчет о состоянии и деятельности Харьковского университета за 1903 г. – Б. м., б. г. – С. 12.
 37. Отчет о состоянии и деятельности Харьковского университета за 1900 г. – Х., 1901. – С. 12; Лиман С. И. А. С. Вязигин как историк-медиевист / С. И. Лиман // Вестник Харьковского университета. – 1992. – № 362: История. – Вып. 25. – С. 124 – 129.
 38. Отчет о состоянии и деятельности Харьковского университета за 1912 г. – Х., 1912. – С. 14; Домановський А. М. Черноусов Євген Олександрович / А. М. Домановський // Сходознавство і візантологія в Україні в іменах : біобібліогр. словник / Упоряд. Е. Г. Циганкова та ін. – К., 2011. – С. 237 – 239.
 39. Отчет о состоянии и деятельности Харьковского университета за 1916 г. – Х., 1917. – С. 18; Домановский А. Н. Харьковская византистика: история, истоки, перспективы / А. Н. Домановский, С. Б. Сорочан // Российское византиноведение : традиции и перспективы. Тезисы докладов XIX Всероссийской научной сессии византистов. – М., 2011. – С. 92 – 93; Домановський А. М. Сторінка з історії харківської візантиністики (про спробу перекладу "Книги Епарха" в Харківському університеті) / А. М. Домановський // Проблеми періодизації історії та історіографічного процесу : Харківський історіографічний збірник. – Х., 2002. – Вип. 2. – С. 103.
 40. Домановська М. Редін Єгор Кузьмич / М. Домановська, А. Домановський // Сходознавство і візантологія в Україні в іменах: біобібліогр. словник / Упоряд. Е. Г. Циганкова та ін. – К., 2011. – С. 188 – 189; Отчет о состоянии и деятельности Харьковского университета за 1893 – 1894 г. – Х., 1893. – С. 12.
 41. Проект обозрения преподавания предметов и распределения лекций и практических занятий по историко-филологическому факультету Императорского Харьковского университета на 1903 – 1904 акад. год. – Х., 1903. – С. 15; Проект обозрения преподавания... – 1904 – 1905 гг. – С. 16; Проект обозрения преподавания... – 1907 – 1908 гг. – С. 16.
 42. Домановська М. Шміт (Шмідт) Федір (Карл-Ернест) Іванович / М. Домановська, А. Домановський // Сходознавство і візантологія в Україні в іменах: біобібліогр. словник / Упоряд. Е. Г. Циганкова та ін. – К., 2011. – С. 245 – 247; Проект обозрения преподавания предметов и распределения лекций и практических занятий по историко-филологическому факультету Императорского Харьковского университета на 1912 – 1913 акад. год. – Х., 1912. – С. 22; Проект обозрения преподавания... – 1914 – 1915 гг. – С. 24.

Марина Домановская

ВИЗАНТИНИСТИКА В УЧЕБНЫХ КУРСАХ ИСТОРИКО-ФИЛОЛОГИЧЕСКОГО ФАКУЛЬТЕТА ХАРЬКОВСКОГО УНИВЕРСИТЕТА (ВТОРАЯ ПОЛОВИНА XIX – НАЧАЛО XX в.)

В статье рассматривается преподавание византистики в общих и специальных учебных курсах историко-филологического факультета Харьковского университета (вторая половина XIX – начало XX в.). На основе изучения делопроизводственной документации Харьковского университета, учебных программ и лекционных курсов определяется объем и содержание византологической проблематики в учебном процессе.

Ключевые слова: византистика, преподавание, историко-филологический факультет, Харьковский университет.

Maryna Domanovska

BYZANTINE STUDIES IN ACADEMIC COURSES OF HISTORY AND PHILOLOGY DEPARTMENT IN KHARKIV UNIVERSITY (THE SECOND PART OF XIX – THE BEGINNING OF XX cent.)

The article analyzes teaching of Byzantine Studies in general and specialized educational courses of History and Philology Department in Kharkiv University (the second part of XIX – the beginning of XX cent.). On the basis of study of Kharkiv University documents, educational programs and lecture courses author defines the volume and content of Byzantine Studies issues in educational process.

Key words: Byzantine Studies, teaching, History and Philology Department, Kharkiv University.

Стаття надійшла до редакції 5.11.2012